

RÓZSA MÁRIA, tankönyvszerkesztő, közíró
Megjelent a *Népújság*, 2016. október 28-i számában

É R E T T S É G I E L Ő T T - 2 0 1 7

Farkas Jenő - Új román irodalomtörténeti tankönyve Croatica Kiadó, Budapest, 2015.

A Gyulai Nicolae Bălcescu román gimnáziumban új román irodalomkönyvet kaptak a XII-esek, az érettségiző diákok. Szerzője, összeállítója dr. Farkas Jenő, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanára, irodalomtörténész, a bukaresti Tudományegyetem francia-román szakán végzett 1972-ben, műfordító, számos nyelvkönyv és irodalomtörténeti tanulmány szerzője, a Palamart Könyvkiadó vezetőjeként jelen van a modern román, francia és e két nyelvből magyarra vagy viszont fordított művek ismertetésében. Tudományos és kiadói, főleg tankönyvek kimunkálásában, fiatal korában még Bukarestben, a Romániai magyar iskolák számára a francia nyelvkönyvek magyarra átültetésében, a Kiadó munkatársaként vesz részt, akár a nyomdai korrigálásban is. Főállása Bukarestben a Tanügyi Újság szerkesztője.

Tanári munkája minden fokon, fordítók vizsgáztatása a Budapesti Műszaki Egyetemen, mind hozzájárult ahhoz, hogy szakavatott kézzel fogott hozzá és újszerűen érdekes, de a műfaj mindig vitatható érvényes állományához képest nem a mostanság divatos színes magazinszerű tankönyvet írt meg és állított össze, hanem az irodalmi műveltség mai követelményeinek megfelelő, tanulható irodalmi anyagot visz be a gimnázium utolsó osztályába, a román irodalmat tanuló diákoknak. Ezzel azt is szeretném elkönyvelni, hogy milyen haszna lehet ebből a hazai, a Romániai magyar iskolák 12. osztályai számára is, bár a két kerettanterv különböző, az írók és az irodalmi korszakok tekintetében megvan az azonosság. Emlékeimben és talán az utánam jötteknek is, nehéz volt, sohasem volt könnyen hozzáférhető iskolai tanulmányainkban a román irodalom. Nagyon rövid és órákon át diktált szövegből tanultunk (magoltunk), az elemzendő könyveket eredetiben nem olvastuk, esetleg később, egyetemi éveinkben. Jó lett volna egy ilyenszerű (bár az akkori nyomdatechnika is messze volt ettől) tankönyv, később, amikor a rendszerváltás után kiváló könyveket olvashattunk volna, nem volt elegendő indítatásunk, a nyelvi képzésünk alig segített.

Néhány évtized elteltével, mások a viszonyok. Az új tankönyv a tanulók kedvében akar járni, mindent elébük tárni, amit olvassanak.

Ez a tankönyv magyar közegben élő román fiataloknak készült, különleges pályázatra, a kétnyelvű közegben élő, de főleg román anyanyelvű diákoknak.

Íme, hát a többi gimnáziumi osztályé mellett elkészült egy olyan irodalom könyv, a modern román irodalom összefoglalása, amely valójában kettős rendeltetést is betölthet, jóleső számíttással nagy hasznára lehet a Romániai magyar iskolák tanárainak, tanulóinak Megismerése, elolvasása után az is kiderült, hogy olvasmány élményé válhat.

A célkitűzés, a tankönyv meghatározása

A könyv nyelvi lektora Gheorghe Chivu, a Román Tudományos Akadémia levelező tagja, aki a szerző előbbi munkájáról, a Román nyelvtanról írta : „*A szerző alapvető nyelvelméleti és gyakorlati ismeretek segítségével teszi érthetővé és áttekinthetővé a mai román irodalmi nyelv alaktani kérdéseit ... A gazdag gyakorlatanyag hozzásegíti a románul tanulókat, hogy precízen rögzítsék a modern szemléletbe fogant elméleti ismereteket.*” Mindezek mellett az irodalomkönyv a nyugatos modernség, a román nyelv árnyalt

kifejező erejének, állandó gazdagodásának bizonyítéka, autentikus, szüntelenül frissülő forrás. A szerző Bukarestben töltött fiatal éveinek, a számos ösztöndíjjal szerzett párizsi összehasonlító nyelvismereti tanulmányainak köszönhetően éri el ezt, az olvasmányosságot, a szemléletességet. A tankönyvet magas mérce és követelményrendszer jellemzi, nyolc fejezetben (Unitate) tizenhét író húsz művét, illetve verseit és színművét elemzi. Irodalomelméleti jegyzetek, kor és stílus irányzat egészíti ki az elemzéseket. A minden írónál érdekes részlettel bizonyított, kiválasztott szöveg az életmű meghatározó jegyeit tükrözi.

A tankönyv oktató eszköz volta az anyag rendszerezése, sokféle áttekinthetősége, az irodalmi fogalomtár (Termeni literari) rovat, a szójegyzék és az interaktív tárgyalásra szánt feladatsor nem nehezíti, hanem színesebbé, változatosabbá, vonzóvá teszi.

Keretbe foglalt életművek

Érettségi tételként szerepelnek az írói életművek a vizsgán, a tankönyv kiemelten tárgyalja ezeket, hozzátevé a világirodalom kortárs műveinek rövid ismertetését, lehetőleg kitűnő fotókkal. Önmagában bármelyik kiegészítő rovat kiválóan hasznosítható. Ilyen például Tihanyi Lajos portréja Tristan Tzaráról, a dadaizmust megalapító román származású poétáról.

Két életmű feldolgozásáról sokat lehetne írni, bár a modernnek és posztmodernnek bizonyára jobban érdeklik majd a fiatalokat.

A XX. század regényirodalmának remekművei közül a II. fejezetben George Călinescu „a legtöbbet olvasott író, esztéta, irodalomtörténész bemutatása, tárgyalása elemzése méltó helyet kapott, nemcsak regényírói munkássága, hanem máig korszakos munkája, A Román Irodalom története a kezdetektől – című, 1941-ben megjelent 1000 oldalas műve okán.

Regényei közül az Enigma Ottiliei, Ottilia titka vagy A titokzatos lány címmel jelent meg magyarul, a típus teremtés és a karakterek ábrázolása, látványos helyszínek és hiteles korrajz. A tankönyvi anyag a nemzeti irodalom jeles és sokat olvasott értékét közel hozza az olvasóhoz, életének élményévé teszi, akár ha kötelezően olvasta is. Balzac és Proust rövid bemutatása tartozik a regény elemzéséhez, annak is bizonyítására, hogy Călinescu a balzac-i technika útját választotta. Ottilia Mărculescu és Felix Sima szerelme, a női lélek örök rejtelméi, megfejtés, sajátos vízióink döntése elé állítanak. Bár tankönyv anyagként és olvasmányként kapjuk a regény címének, tárgyának értelmezését, a leírások érdekességének jellegét, a filmváltozat képei is hatást váltanak ki, végül a regény Epilógusának értékelése teljessé teszi a regényről alkotott képet.

A korabeli, máig sokat emlegetett Bukarest sokszínűsége, lüktető élete, bizarr történetű családok együttélése, gazdag öreg zsugoriak és még gazdagabb parvenük feltűnése, vágyaik és összeomlásuk, kívülről messze indázó, zöldellő kertek, villák, amelyek belül szőnyegekkel, képekkel zsúfoltak, ahonnan szabad levegőre vágynak a fiatalok. Ám vágyaik szerelmük árán valósíthatók meg. A regény minden szépségét, vitatható vagy megfeythető értékét segít felfedezni a tankönyv.

A fejezetben nagylélegzetű életmű, amelyet ugyancsak ismerni kell, Marin Preda tehetségének kibontakozását követi, kezdeti novellái, de főleg a Moromete család történetében. Kiválóan rajzolja elénk az író faluját, a regény színhelyét (Siliștea Gumești – Teleorman), a Duna-mentén élő román paraszt családot, különös tekintettel arra, hogy mit jelent számukra a föld, a szokásaik, az életet adó természet. Hogyan változik meg mindaz körülöttük, amibe beleszülettek, a cél, amiért Moromete küzdött, hogy valamikor nyugalomban, megbékélve élhessen. Bújtatt, rejtett érzelmekkel telített világ, minden lassú, a vágyak sem szárnyalnak. A nagycsalád szerteágazó élete és mégis együvé tartozása, a becsület és a kitartás hősiessége, ahogy kezdődik és véget ér a Nagy Színjáték. A Duna-menti falu változásai, a történelem, társadalmi rend változásával egy család és a falu hagyományainak, ősi, merev, de folytonosságot biztosító pillérei lassan inogni kezdenek, mintha elköltöznének a mindennapok kis örömei, a régi házak, az öreg fák megbecsülése. A Moromete család, Marin Preda életműve, ami sajátos és egyetemes jellegű benne, a diák számára, az érettségire a tananyag fontos része.

Szeretni fogják a tanulók Nicolae Labiş rövid életének, de fájdalmasan gazdag költészetének bemutatását, Az Őz halálának magyarázatát, gyönyörködni fognak a mellékelt képekben, a költő mesebelien kedves szülőházában.

A modern próza képviselői rövidebb tárgyalásban. Mircea Eliade, Cornel Țoiu, Nicolae Breban, Augustin Buzura (milyen reveláció volt számunkra), Gabriela Adameşteanu (Az elveszett délelőtt írója, egy átmentett fővárosi életforma csodáltnivaló üvegfiguráinak és életrevaló társaságának megidézője), megéri olvasni őket és róluk nemcsak a tanulóknak.

A költészet fejezeteiben a legújabb megjelenéseket is megtaláljuk, jelesen Marta Petreu értékőrző, látomásos verseit, magyarul a Márta jelenései címmel olvasható kötetét, regényét, „Armagedon” mezejéről.

Nem győzöm csodálni a tankönyv illusztrációs anyagát. Milyen hatásos információs és nevelő eszköz mindezekkel egy máskor unalmas, de a művészetek közös jegyeit ilyenformán nem érvényesítő irodalom tankönyv.

Nem kis szerepet és terjedelmet kap a tankönyv szerkezetében, a VII. fejezetben, a Magyarországi románok irodalmát, folyóiratait, irodalmi életének történetét, kultúrája jelenének tárgyalását tartalmazó részletes bemutatás. Ilie Ivănuş, Lucia Borza, Lucian Magdu, Alexandru Hoţopan, ismert nevek a románok irodalmában, néprajzában. Ana Radici Repisky és Maria Berényi szép könyveit, verseit, bensőséges publicisztikáját, Teodor Misaroş egyháztörténeti tanulmányait érdeklődés övezi a határon kívül is. Nyelvőrzők, népnyelvet frissítők, a tájnyelvi források közlői, fiatalok és korosabbak, tanárok és műfordítók, a magyar költészet közvetítői egyben, a román műfordító irodalomban is. Érdemes figyelni rájuk. A szerző elismerése, tisztelete az érdekes fejezetben megnyilvánul irántuk, és a tanulókat is erre ösztönzi.

Eléggé részrehajlóan, csak a számomra fontos vagy emlékezetes anyag részeknél időztem, az irodalomelméleti fejezetet szakértőre bízva, mégis eljutottam ahhoz a régi meghatározáshoz, hogy az irodalom tankönyv sajátossága a műfajában, hogy egy tantárgy ismertetése, tárgyalása bár, egyben művészi alkotás, és jellegét az irodalmi művek kisugárzása, az élmény befogadása biztosan meghatározza.

Akárcsak a „doina”, az édes ének varázsa, a nemzeti kultúrán kívül az örökérvényű világörökség is érdekékként felhozható.

Elképzelem, hogy azok a fiatalok, akik a modern román nyelvvel ilyenszerű tankönyvekből tanulva, akár anyanyelvüként, akár második, a közéletben vagy a munkahelyükön is használatos nyelvként, két irodalom jó ismerőjeként dolgoznak, alkotnak, akár a politikai akár az üzleti asztaloknál, tárgyalásokon, szórakozáson, rendezvényen, olyan módon társaloghatnak egymással, olyan módon vitatkozhatnak, hogy nem küzdenek nyelvi nehézségekkel, hogy kölcsönös megértéssel fogadják be a jóra törekvő kezdeményezéseket, érveket és megegyezést, hogy szerepe lesz benne, ha nem is látványosan az irodalomnak, a Szépnek és a Jónak.

Szeretném, ha e „jó kézből” kikerült tankönyvből szerzett ismeretekkel, az irodalom szeretetével, minden diák jól érethetné.

Maria-Gabriela Constantin

Avem un manual de literatură română, cum procedăm?

România literară, 2017 nr. 14

Ce mai înseamnă azi un manual de literatură română? Cu siguranță un prilej de controversă, dar adesea prea puțin de încântare pentru cei cărora li se adresează. Iată însă că manualul de clasa a XII-a pentru elevii români din Ungaria (apărut la Editura Croatica, Budapesta, 2016)

reuşeşte performanţa de a fi atrăgător în 212 pagini, cu prezentări despre scriitorii şi literatura română de după 1945, şapte decenii literare dintre cele mai complexe, din punct vedere politic şi din istoria scrisului beletristic românesc.

Nici stufos, nici aglomerat cu date, bine structurat, manualul e întocmit într-un stil alert, incitant, fără urmă de ton sentenţios. Are farmecul unei călătorii care se desfăşoară din pasiune şi tot ce-i trebuie pentru a stârni interesul cititorilor-adolescenţi, fascinaţi de internet şi multi-media, cu o atenţie îndeobşte greu de captat. Pe alocuri tangent cu presa de bună calitate, manualul are meritul de a contura şi o imagine a timpurilor explorate, într-un fel care face istoria mai accesibilă tinerelor generaţii. Modul cum menţine autorul echilibrul delicat, dintre nici prea mult şi nici foarte puţin, este demn de admiraţie. Remarcabilă este şi alegerea sa de a prezenta literatura la zi, cu referinţe critice de ultimă oră.

Manualul este structurat pe capitole după cum urmează:

Precursori ai neomodernismului: Nicolae Labiş şi Ştefan Aug. Doinaş;

Romanul „obsedantului deceniu”: Marin Preda, Nicolae Breban, Aug. Buzura, Constantin Ńoiu, Gabriela Adameşteanu; fantasticul în literatură: Mircea Eliade.

Neomodernismul reprezentat de generaţia '60: Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Ioan Alexandru şi Ileana Mălăncioiu.

Reprezentanţii teatrului modern: Horia Lovinescu, Marin Sorescu şi dramaturgi din exil: Eugen Ionescu, Matei Vişniec;

Literatura românilor din Ungaria intrând în structura manualului, formează o interesantă pată de culoare pe harta literaturii române (Ilie Ivănuş, Lucia Borza, Lucian Magdu, Alexandru Hoţopan, Maria Berenyi, Ana Radici Repisky).

Postmodernismul generaţiei optzeciste, prezentat în manual prin câţiva reprezentanţi de seamă: Mircea Cărtărescu, Mircea Nedelciu, Ion Mureşan, Ioan Es. Pop; şi Literatura română după 1990 exemplificată prin lucrări de Horia Ursu, Mircea Aldulescu, Marta Petreu. Cele trei exemple sunt considerate de către autor expresii ale unei „noi obiectivităţi”, bazată pe surprinderea banalităţii cotidiene, cu o viziune integratoare asupra unor mari schimbări istorice produse în societatea românească: dispariţia ţărănimii şi a lumii rurale cu o istorie milenară în umbra Apocalipsei (în viziunea tatălui), care formează romanul de analiză al Martei Petreu; problema supravieţuirii în societatea postdecembristă, aflată într-o criză multiplă (economică, morală, umană etc. în viziunea lui Radu Aldulescu; şi prăbuşirea unei lumi, a unui punct cardinal, anume a Estului, înainte şi după evenimentele din 1989, prăbuşire văzută cu multă ironie, cu umor negru în romanul lui Horia Ursu.

Cu toate că pare scris pentru românii din ţară, nu lipsesc referinţele la evenimente maghiare. Sau reflectări ale acestora. Sunt ilustrate coperţi ale ediţiilor maghiare din autorii români traduşi. Sunt aduse în prim-plan spre exemplu repercusiunile revoluţiei ungare din 1956 asupra intelectualilor din România, un aspect puţin cunoscut de cei care n-au fost nicicum implicaţi.

Întocmit după programa de limba şi literatura română elaborată de Ministerul Educaţiei din Ungaria, şi de către cei de la Liceul „N. Bălcescu” din Gyula, manualul prezintă şi documente inedite, cum este o „Doină” scrisă şi dedicată de Nichita Stănescu poetului transilvan Páskándi Géza, ce se află în arhiva văduvei poetului maghiar. (Păcat că nu se menţionează bunăoară şi admirabilele traduceri din Nichita ale poetului Szilágyi Domokos, care probabil şi-ar fi găsit locul într-o ediţie mai amplă).

Farkas Jenő, autorul, s-a format ca om de litere în România. Stabilat de mai bine de trei decenii în Ungaria, fost profesor universitar la Catedra de Literatură română a Universităţii ELTE din Budapesta, face ceva formidabil: scrie din sânul realităţii româneşti, de parcă n-ar fi plecat niciodată din ţară, iar sistemul său de referinţă a rămas lumea culturală de aici şi implicit, lectorul român.

Farkas Jenő este şi co-autor, împreună cu Florin Cioban şi Hergyan Tibor, al unei antologii de

texte, de 530 pagini pentru clasele IX-XII.

I s-ar putea reproșa autorului omiterea câtorva nume de referință din vasta perioadă literară prezentată, dar orice manual presupune aducerea în prim-plan a artiștilor pe care cultura i-a canonizat. Iar scriitorii prezentați și perspectiva de interpretare a operei lor sunt în consonanță cu ceea ce critica literară de azi consideră reprezentativ.

Plăcut, solid documentat, acordat la actualitate, manualul lui Farkas Jenő aduce o prospețime de bun augur în învățământ, dar se vedește și un ambasador de primă clasă pentru imaginea literaturii române în general.

Îl salutăm așadar, și-i dorim tiraj reluat an de an !

Nagy Edit, a székelykeresztúri Orbán Balázs gimázium román nyelv és irodalom tanára

Una din provocările deja lansate în societatea contemporană este necesitatea regândirii școlii, a educației formale alături de cea nonformală și informală, în formele lor cele mai variate. Ca subsistem al macrosistemului de educație, sistemul școlar, prin oferta sa educativă, contribuie la structurarea traiectelor de (auto)formare și (auto)dezvoltare a personalității individului, pregătindu-l pentru a fi un beneficiar pretențios al educației permanente.

În abundența informațională cu care societatea actuală se confruntă, sistemul educațional are dificilul rol de a forma personalități care să știe să distingă informația prețioasă de cea de prisos, de a extrage esențialul din general. Astfel, în educație a apărut termenul de „educație modernă”. În societățile moderne, cunoașterea e echivalentă cu știința și e importantă în sine. Oamenii caută căile optime pentru a dobândi „cunoaștere”, „informație” din cât mai multe domenii, considerând că astfel vor fi recunoscuți drept persoane educate. Într-o societate postmodernistă, cunoașterea trebuie să fie funcțională, utilă; înveți nu doar pentru „a ști” și a stoca o serie de informații din diferite domenii, pentru a demonstra cât de „educat ești”, ci, înveți pentru „a folosi” ceea ce ști, pentru „a aplica” ceea ce ai acumulat. A ști ce să faci cu ceea ce ai învățat este dezideratul major al educației postmoderniste.

Manualul de față, scris de profesorul Farkas Jenő este un instrument de lucru care pune accent pe procesul de instruire, promovând investigațiile, cercetările, discuțiile, formularea unei opinii sau a unei argumentări. *Exercițiile de argumentare și de comunicare interactivă* stimulează gândirea critică, gândirea divergentă și laterală, libertatea de exprimare a cunoștințelor, a gândurilor, a opiniilor.

În primul rând acest manual se înscrie printre acele instrumente care favorizează construirea activităților de predare-învățare pe metode activ-participative, contribuind astfel la sporirea calității și eficienței procesului de predare-învățare.

Deasemenea, este extrem de atractiv modul cum autorul manualului abordează etapele literaturii române de după 1945: preintă curente literare, biografia autorilor, relaționează literatura română cu literatura universală și cu artele plastice. Manualul este realmente un furnizor de cultură generală, un instrument care contribuie la formarea unei viziuni de ansamblu asupra epocii, a literaturii, dar și a culturii postbelice.

Textele literare alese sunt ilustrative pentru activitatea autorilor prezentați, mai mulți dintre ei sunt autorii canonici menționați în programa examenului de bacalaureat, astfel contribuie în bună măsură la pregătirea lor pentru examen.

În al doilea rând explicațiile *noțiunilor și a termenilor literari* sunt utile, conțin informații, explicații simple, ușoare de reținut. *Elementul de vocabular* este un alt punct forte al manualului deoarece contribuie în mare măsură la îmbogățirea vocabularului, oferă sinonime ceea ce este o altă cerință a subiectelor de bacalaureat, dar favorizează și dezvoltarea unui limbaj literar, elevat.

Modelele de analiză și interpretare de texte ajută în mare măsură elevul să învețe scrierea unui eseu structurat, să formuleze idei și concluzii concludente. Astfel manualul îl învață pe elev să învețe, să lucreze independent chiar, să-și restructureze cunoștințele.

Nu în ultimul rând, structurarea și redactarea manualului (ilustrații, fotografii) este foarte atractivă, este conceput frumos, estetic ceea ce, chiar dacă nu pare, este un element motivant pentru elev.

Utilizând acest manual lecția de literatură devine „o aventură a cunoașterii” la care elevul participă activ, fiind dirijat și stimulat de cadrul didactic.

Anamaria Szapanyos, a segesvári Mircea Eliade gimnázium román nyelv és irodalom tanára:

Aș dori să încep prin a spune că manualul de clasa a XII-a, scris de domnul profesor Farkas Jenő, a constituit pentru mine o surpriză deosebit de plăcută. Deși nu îl cunosc personal pe autor, iar manualul mi-a parvenit prin deosebita amabilitate a domnului profesor Farkas Miklos, trebuie să recunosc că m-a bucurat enorm apariția lui deoarece, încă de la prima răsfoire, am remarcat că acest manual nu este scris pentru profesor, ci este centrat pe elev, pe capacitățile lui de învățare, pe dezvoltarea multilaterală a acestuia.

Experiența mea de 16 ani la catedră (predau Limba și literatura română și Limba engleză la Colegiul Național ”Mircea Eliade” din Sighișoara, atât la secția română, cât și la secția maghiară) cred că m-a ”învățat” să deosebesc un manual util/practic de unul greoi/imposibil de utilizat de către elevi. Manualul domnului Farkas mi-a plăcut tocmai pentru faptul că oferă foarte multe informații, însă nu o face într-un mod care să inhibe elevul, ci, din contră, să-l stimuleze să afle mai multe despre un scriitor, o epocă, o artă sau orice altceva îl interesează.

Mi s-a părut foarte important faptul că manualul oferă o prezentare generală a epocilor/perioadelor/curentelor literare atât în literatura română, cât și în literatura universală. Acest lucru cred că ar putea contribui decisiv la crearea unei imagini de ansamblu a acestora și la dezvoltarea culturii generale a elevilor (element deficitar în ziua de astăzi).

Varietatea textelor literare mi-a plăcut, de asemenea. Am observat că domnul profesor a introdus în manualul său scriitori care în manualele actuale nu prea sunt prezenți, deși valoarea lor este incontestabilă (Gabriela Adameșteanu, Constantin Țoiu etc.). Mi-a plăcut partea dedicată scriitorilor români din Ungaria deoarece atât elevii noștri, cât și profesorii cunosc prea puține despre aceștia (în manualele noastre nici nu sunt pomeniți).

Manualul mi se pare foarte util deoarece oferă, la fiecare autor/text analizat, pe lângă oferte de interpretare, exerciții de argumentare și de comunicare interactivă, teme pentru lucrări scrise (ajută profesorii să diversifice evaluarea).

Ceea ce mi se pare însă cel mai important la acest manual este faptul că ne oferă explicații foarte importante despre anumite noțiuni de estetică/termeni literari (plasate vizibil și ușor de accesat și înțeles pentru elevi). Dicționarul cultural este, de asemenea, foarte, foarte binevenit, întrucât oferă profesorilor și elevilor informații prețioase într-un mod simplu și practic. Elementele de vocabular sunt, după părerea mea, foarte utile deoarece explicațiile date cuvintelor sunt foarte clare, precise, lămuritoare. Elevii au nevoie să înțeleagă sensurile cuvintelor pentru a putea înțelege sensurile creațiilor literare, iar autorul manualului tocmai asta le oferă. Acest aspect mi se pare unul dintre cele mai importante.

Manualul este scris bine, informațiile sunt prezentate într-un mod accesibil, plăcut, neplictisitor, practic.